

ಇತಿಹಾಸದ ಆಕರ ಸಾಮಗ್ರಿಯಾಗಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಲಾವಣಿಗಳು

ಡಾ. ಬಿ. ಎಸ್. ಭಜಂತ್ರಿ

ಸಹಾಯಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು

ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ

ಧಾರವಾಡ.

Article Link: <https://aksharasurya.com/2023/05/b-s-bhajantri/>

ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾದರೆ ಆ ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಶಾಸನ, ಸ್ಮಾರಕಗಳು, ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಆಧಾರಗಳು ಆಕರ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಾಗುವಂತೆ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ನಾಲಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಹರಿದಾಡುವ ಜನಪದ ಹಾಡುಗಳು ಆಧಾರವಾಗಬಲ್ಲವು. ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಲಾವಣಿಗಳೇ ಸಾಕ್ಷಿ. ಇವು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಆಯಾ ಕಾಲಗಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವೀರರ ಮತ್ತು ಘಟನೆಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜೀವನ ಚಿತ್ರಣ ನೀಡುವ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವು ಜನರಿಗೆ ಹತ್ತಿರವಾದ ಮತ್ತು ಆಯಾ ಘಟನೆಗಳು ಜರೂಗಿ ಕೆಲವೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿರುವದರಿಂದ ನಿಖರ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡಬಲ್ಲವೆಂದು ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಕಾರಣ ಇತರ ಆಕರ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಂತೆ ಜಾನಪದವೂ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಆಕರ ಸಾಮಗ್ರಿಯಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಜಾನಪದ ಒಂದು ವಿಶಾಲವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಈ ಭೂಮಿ ಮೇಲಿನ ಸರ್ವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅದು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಅದರ ವೈಶಾಲ್ಯತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಮಾಜಶಾಸ್ತ್ರ, ಮಾನವಶಾಸ್ತ್ರ, ಮನಃಶಾಸ್ತ್ರ, ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಜಾನಪದ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳ ವಿದ್ವಾಂಸರು ರಾಚನಿಕ, ಚಾರಿತ್ರಿಕ, ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರದರ್ಶನಾತ್ಮಕ ಮುಂತಾದ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ ಮೂಲಕ ಅಂತರ್‌ಶಿಸ್ತೀಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಜಾನಪದವನ್ನು ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯವೂ ಒಂದು ಪ್ರಧಾನವಾದದ್ದು. ಈ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಂಡಸರ ಹಾಡು, ಹೆಂಗಸರ ಹಾಡು ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳ ಹಾಡು ಎಂದು ವರ್ಗೀಕರಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಆಯಾ ಕಸಬು ಅಥವಾ ವೃತ್ತಿಗೆ ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಗೀತ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಡೊಳ್ಳಿನ ಹಾಡು, ಸೋಬಾನೆ ಹಾಡು, ಸಂಪ್ರದಾಯ ಹಾಡು, ಮೋಹರಂ ಹಾಡು,

ಹಂತಿಹಾಡು, ಭಜನೆ ಪದಗಳು, ಜೋಗುಳ ಪದಗಳು ಮತ್ತು ಲಾವಣಿಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳು. ಈ ಎಲ್ಲ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಗೀತ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಪ್ರಾದೇಶಿಕವಾಗಿ ವಿಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ, ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಕರಾವಳಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡು ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಲಾವಣಿ ಸಾಹಿತ್ಯವು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಕಾರ. ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದರೂ ಅದು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೊಡುಗೆ. ಈ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಮಾಡಿದ, ಮಾಡುತ್ತ ಬಂದ ಸಾವಿರಾರು ಲಾವಣಿಕಾರರು ಅಥವಾ ಕವಿಗಳು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ಸಿಗುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಮೂಲಕವಿ ಅಥವಾ ಹಾಡಿನ (ಗಂಡು-ಹೆಣ್ಣು) ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನೇ ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಐದು ಲಾವಣಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ತೇರದಾಳ, ಹಲಸಂಗಿ, ಬೀ. ಬೀ. ಇಂಗಳಗಿ, ಸಾವಳಗಿ-ದೇಗಾಯಿ ಮತ್ತು ಹುಲಕುಂದ ಭಾಗಗಳ ಲಾವಣಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಐದು ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೇ ಅದು ವಿಜಯಪುರ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆಯಾ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪೂರ್ವದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಸಾವಿರಾರು ಲಾವಣಿಕಾರರು ಆಗಿ ಹೋಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರೆಲ್ಲರನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಪ್ರಮುಖವಾದವರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಯ್ದುಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದು.

ಲಾವಣಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಇಂದು ನಿನ್ನೆಯದಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ನೂರಾರು ವರ್ಷಗಳ ಇತಿಹಾಸವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಲಾವಣಿ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ಸು. 1700 ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.¹ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಲಾವಣಿ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಕಳನಹಾಡು, ಲಾವಣ್ಯ, ಹರದೇಶಿ-ನಾಗೇಶಿ, ಒಂಟಿಲಾವಣಿ ಮತ್ತು ಮೇಳ ಲಾವಣಿ ಎಂದು ಕರೆದರೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಗೀ. ಗೀ. ಪದಗಳೆಂದು ಕೂಡ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮೇಳ ಲಾವಣಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಲಾವಣಿಗಳು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಕಾಲಗಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಲಾವಣಿಗಳ ಪರ್ವಕಾಲವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವೀರರ ಮತ್ತು ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಮರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸೇನಾನಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಲಾವಣಿಕಾರರು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಲಾವಣಿಗಳನ್ನು

ಕಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಹಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಹುಲಕುಂದ ಲಾವಣಿ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶಿವಲಿಂಗ ಕವಿ, ಭೀಮ ಕವಿ ಮತ್ತು ಕಂದಭೀಮ ಕವಿಗಳು ರಚಿಸಿದ ಲಾವಣಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತೂರ ಚನ್ನಮ್ಮ, ಕಿತ್ತೂರ ಕೋಟೆ, ಕಿತ್ತೂರ ಯುದ್ಧ, ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ, ಶೂರ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣ ಮತ್ತು ರಾಮದುರ್ಗ ದುರಂತ ಇವು ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಲಾವಣಿಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

“ಕನ್ನಡ ಲಾವಣಿಗಳು ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜೀವನದ ಸತ್ವವನ್ನು ದಾಖಲೆ ಮಾಡಿವೆ. ಸನ್ 1857ರಲ್ಲಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮ ಆಗಿ ಹೋಯಿತು. ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವೀರರಾಣಿ ಕಿತ್ತೂರ ಚನ್ನಮ್ಮನ ಪ್ರತಿಭಟನೆ, ನರಗುಂದ ಬಾಬಾಸಹೇಬರ ಕ್ರಾಂತಿ, ಹಲಗಲಿ ಬೇಡರ ಪ್ರತಿರೋಧ, ಸುರಪುರ ನಾಯಕರ ಕಲಿತನ ಇವೆಲ್ಲ ಈ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಯುದ್ಧದ ಗೊಂಚಲುಗಳೇ ಆಗಿ ಭಾರತೀಯರ ದೇಶಾಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಡಿದೆಬ್ಬಿಸುತ್ತಲೇ ಇದ್ದವು.”² ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಅನೇಕ ವೀರರ ಧೀರೋದಾತ್ತ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಅವರು ಮಾಡಿದ ಸಾಹಸವನ್ನು ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಲಾವಣಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು.

“ಕಿತ್ತೂರ ಕೋಟೆ” ಮಲೆನಾಡಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಿತ್ತೂರ ಕೋಟೆ ದೊರೆ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ಮತ್ತು ರಾಣಿ ಚನ್ನಮ್ಮ ಆಳಿದ ಸಂಸ್ಥಾನ. ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಸಕಲ ಐಶ್ವರ್ಯಗಳಿಂದ ತುಂಬಿತ್ತು. ದಟ್ಟವಿಡಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಕೋಟೆ ಹೊಗಳಲು ಭಟ್ಟಂಗಿಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ರತ್ನಖಚಿತವಾದ ಸಿಂಹಾಸನ ರತ್ನಗಂಬಳಿಯ ಮೇಲೆ ನರ್ತನೆ ಮಾಡುವ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಭತ್ತ-ಚಾಮರ ಮೊದಲಾದ ಅಷ್ಟೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಅರಸರು ಸತ್ತಾತ್ತರೆಂದು ಖ್ಯಾತಿ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

“ಇಷ್ಟತ್ಯಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿತನ ಇದ್ದವು ಕಿಮ್ಮತ್ತಿನ ಮುತ್ತು ರತ್ನಾಭರಣಾ||

ಹದಿನಾರ ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿ ನಗದ ಹಣಾ||

ಅನೇಕ ಆನೆಗಳು ಮೂರು ಸಾವಿರ ಕುದರಿ ಒಂಟಿ ಎರಡು ಸಾವಿರ ಲೆಕ್ಕಿಲ್ಲದಷ್ಟು ದನಾ||

ಜಾವಿಗೆ ಬಂದೂಕ ಐವತ್ತಾರು ಪೂರ್ಣಾ||

ಕಬ್ಬಿನ ಕಂಚಿನ ತೋಪ ಮೂವತ್ತಾರ ಬಿಚಗತ್ತಿ ಇಷ್ಟತ್ತಾರ ಬಾಲೆಗಳು ಗುರಾಣಿ||

ಹತ್ತು ಬರಾಸ ಮದ್ದು ತುಂಬಿದ ಕೋಣೆ||

ಎಲ್ಲಿ ನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಬಲಾಡ್ಯ ವೀರರು ನೆಲೆಸಿದಂತ ನೆಲೆ ಕಿತ್ತೂರು||3

ಈ ಲಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಾವಣಿಕಾರ ಕಿತ್ತೂರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಸರಕು ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಹಾಗೂ ಗತವೈಭವವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಕಿತ್ತೂರ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಗೆ ದೊರೆಯುವ ಸೂಕ್ತ ಆಧಾರಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

“ಕಿತ್ತೂರ ಚನ್ನಮ್ಮ, ಕಿತ್ತೂರ ಚನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿ” ಹೀಗೆ ಚನ್ನಮ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ನಾಲ್ಕೈದು ಲಾವಣಿಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಲಾವಣಿಗಳ ವಸ್ತು ಒಂದೇ ಆದರೂ ಕಟ್ಟುವ ರೀತಿ ಮಾತ್ರ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಚನ್ನಮ್ಮ ಕಾಕತಿ ದೇಸಾಯರಿಗೆ ಮಗಳಾಗಿ ಕಿತ್ತೂರ ಅರಸ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನಿಗೆ ಸತಿಯಾಗಿದ್ದಳು. ಅವಳು ಸುಂದರಿ, ಸದ್ಗುಣಿ, ಸಂಪನ್ನೆ, ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯ ರಾಜಕಾರಿಣಿಯಾಗಿದ್ದಳು. ಪತಿ ಮತ್ತು ಸುತರು ತೀರಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸೂತ್ರ ಹಿಡಿದಳು. ವಾರಸುದಾರರು ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸುವಳು, ಆ ವೇಳೆಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷರು ದತ್ತು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಹಕ್ಕಿಲ್ಲವೆಂಬ ಕಾನೂನು ಜಾರಿ ತಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತದ ತೆಕ್ಕೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಅದೇ ರೀತಿ ಕಿತ್ತೂರ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಬಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೊಂಚು ಹಾಕತೊಡಗಿದರು. ಅದೇ ಯೋಚನೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿ ಥ್ಯಾಕರೆ “ಹನ್ನೊಂದು ಹಳ್ಳಿ ಇನಾಮು ಹಾಕಿ ಉಂಣಲಿಕ್ಕೆ ಕೊಡತೀವು ಬಾಕಿದೆಲ್ಲ ಬಿಡಿ ಅಂದ್ರ ಚನ್ನಮ್ಮಾಜಿಗಿ”⁴ ಇದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪದ ಚನ್ನಮ್ಮ “ನನ್ನ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮೇಲೆ ನಿಮ್ಮದೇನ ಹಕ್ಕ ಅಂದ್ಲ ||”⁵ ಇದರಿಂದ ರೊಚ್ಚಿಗೆದ್ದ ಥ್ಯಾಕರೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಕುತಂತ್ರ ಅರಿತ ರಾಣಿ ಚನ್ನಮ್ಮ ಕೋಪಗೊಂಡು ದರ್ಬಾರವನ್ನು ಕರೆದಳು. ಪರತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಮಡಿಯುವುದೇ ಮೇಲೆಂದು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಳಾದಳು.

“ಉಲ್ಲಾಸದಿ ಹೇಳ್ವಾಳ ನಾರಿ ಖುಲಾಸ ಇದೊಂದು ಸಾರಿ

ಎಲ್ಲಾರು ಕೂಡಿ ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಿ ಕಿತ್ತೂರ ||”⁶

“ಹದಿನೆಂಟ ನೂರಾ ಇಪ್ಪತ್ತ ನಾಲ್ಕರಾಗ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ |

ಕೆಟ್ಟ ವ್ಯಸನ ಹುಟ್ಟಿತು ಆವಾಗ |

ಜಯಬೇರಿ ಹೊಡೆಸುತ | ರಣಕಾಳಿ ಊದಿಸುತ |

ಥ್ಯಾಕರೆ ಸಾಹೇಬರ ರುಂಡಾ ಹಾರಿಸಿ ಅಗಸಿಗೆ ತಂದ ಕಟ್ಟಿದಳಲ್ಲಾ ||7

ಹೀಗೆ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಉತ್ಸಾಹ ತುಂಬಿದಳು. ಈ ಉತ್ಸಾಹದಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕರು

ಬ್ರಿಟಿಷ್ ದಂಡಿನ ರುಂಡ ಚಂಡಾಡಿದರು. ಸುದ್ದಿ ತಿಳಿದ ಥ್ಯಾಕರೆ ಧಾರವಾಡದಿಂದ ದಂಡು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬರುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಚನ್ನಮ್ಮನ ಬಂಟ ಬಾಳಾಸಾಹೇಬ ಅಮಟೂರ ಥ್ಯಾಕರೆ ರುಂಡ ಉರುಳಿಸಿ ಅದನ್ನು ಅಗಸಿಗೆ ತಂದು ಕಟ್ಟಿದರು. ಕಿತ್ತೂರ ಸೈನಿಕರು ಉಳಿದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನಿಕರನ್ನು ಕಬಳಿಸಿದರು. ಸೆರೆಸಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಚನ್ನಮ್ಮ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದಳು. ಆದರೆ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಬ್ಲಾಕ್, ಇಲಿಯಟ್, ಸ್ಟೀವನ್ ಸನ್ ಮೊದಲಾದ ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ನಾಯಕರು ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿದರು.

ಈ ಸುದ್ದಿ ತಿಳಿದ ಜಾಪ್ಲಿನ್ ದೊರೆ ರೊಚ್ಚಿನಿಂದ ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದಷ್ಟು ಸೈನ್ಯ ತಂದು ಆಧುನಿಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದನು. “ಹತ್ತೀತ ಕಾಳಗ ಸನ್ ಹದಿನೆಂಟನೂರು ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಡಿಸೆಂಬರ್ ಎರಡನೇ ತಾರೀಖು”⁸ ಯುದ್ಧ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಬೀಕರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ವೀರರು ಮಡಿದರು. ರಕ್ತದ ಕಾಲುವೆ ಹರಿಯಿತು. ಲೆಕ್ಕಿಲ್ಲದಷ್ಟು ಹೆಣಗಳು ತೇಲಿ ಹೋದವು. ಬ್ರಿಟಿಷರು ನಾಲ್ವತ್ತಾರು ವರ್ಷದ ಚನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯನ್ನು ಬೈಲಹೊಂಗಲದಲ್ಲಿ ಸೆರೆ ಇಟ್ಟರು. ಅಲ್ಲಿ ಆರು ವರ್ಷ ಇದ್ದ ಚನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿ ತನ್ನ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸ್ಥಿತಿ ಕಂಡು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಮರಣವನ್ನಪ್ಪಿದಳು.

“ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡಿ | ಪತಿವ್ರತಿ ಹೋದಳು ಭವದೂಡಿ||

ಕನ್ನಡ ನಾಡಿಗೆ ತನ್ನ ಪ್ರಾಣ ನೀಡಿ | ಧನ್ಯವಂತಿ ಹೋದಳು ದೇವರ ಕಡಿ|

ಕಲ್ಮರದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಿ | ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಕಟ್ಟಿತ್ತಾರ ಗುಡಿ”⁹

ಕವಿ ರಾಣಿ ಚನ್ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಭಿಮಾನ, ದೇಶಾಭಿಮಾನ, ಶೌರ್ಯ ಸಾಹಸಗಳನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿರುವನು. ಇಂದು ಅವಳ ಸಮಾಧಿ ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ಕಲ್ಮರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದನ್ನು ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಗುಡಿ ಕಟ್ಟಿಸಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

“ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ” ಕವಿ ಇಡೀ ಲಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮನ ಶೌರ್ಯ, ಸಾಹಸಗಳ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಬೆಳಗಾವ ಬೆಳವಲ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದವಳು. ಮಹಾ ವೀರಾಗ್ರಣಿಯಾಗಿದ್ದಳು.

“ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸರಸ್ವತಿಯ ಸರಿಯಾಗಿ|

ವೇದಾಂತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿ ಗಾರ್ಗಿದೇವಿಯಾಗಿ |

ಕೋಧದಲ್ಲಿ ಕಾಲದೇವಿಯಂತೆ ಅರ್ಭಾಟ ಮೇಲಾಗಿ |

ರಣದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯಂತೆ ಭೋರ್ಗರಿದ ಜಲ್ಮಾ”10

ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ರೀತಿಯಿಂದ ಅವಳ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಅವಳು ಪಾತಿವ್ರತದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿಯಂತೆ, ರೂಪದಲ್ಲಿ ರತಿಯಂತೆ ಮತ್ತು ದಾನದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷವಾಗಿದ್ದಳು. ಪತಿಯ ಖಡ್ಗ ಹಿಡಿದು ಭತ್ತಪತಿ ಶಿವಾಜಿಯ ಜತೆಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ದಿನ ಕಾಳಗ ಮಾಡಿ ಮೆತ್ತಗ ಮಾಡಿದ ವೀರಾಗ್ರಣಿ ಮತ್ತು ಮುನ್ನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ಹಳ್ಳಿಯ ಒಡೆಯಳಾಗಿ ಪ್ರಥಮ ರಾಜಕಾರಣಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರಳಾಗಿದ್ದಳು. ಇಂತಹ ವೀರಾಗ್ರಣಿ ಮಡಿದಾಗ ವೀರಗಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

“ಶೂರ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣ” ಕುರಿತು ಎರಡು ಲಾವಣಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಐತಿಹಾಸಿ ವೀರರಲ್ಲಿ ರಾಯಣ್ಣ ಪ್ರಮುಖನಾದವನು. ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಜನಪದ ಕಥೆಗಳು, ಗೀತೆಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಲಾವಣಿಗಳು ರಚನೆಗೊಂಡಷ್ಟು ಇತರ ಸಾಹಿತ್ಯ ದೊರೆಯುವದಿಲ್ಲ. ಲಾವಣಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವಷ್ಟು ಅವನ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮಾಹಿತಿ ಶಿಷ್ಟ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಕಾರಣ ಲಾವಣಿಗಳು ರಾಯಣ್ಣನ ಚರಿತ್ರೆಯ ಮೇಲೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುವಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಆಕರ ಸಾಮಗ್ರಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ.

“ಹಸದರ ಮನುಷ್ಯರನ್ನ ತಿನ್ನುವಂತ ಹೆಬಸೇರನ ತಂದ ಇಟ್ಟ
ಎಲ್ಲಾ ಸುತ್ತು ಕಡೆ ಮಾಡಿ ಬಂದುಬಸ್ತಾ|
ವಿಸ್ತಾರ ದಂಡಿಗಲ್ಲಾ ಸಿಸ್ತ ಮಾಡಿ ತಯಾರಾಗಿ ವತ್ತರದಿಂದ |
ನಡಿರೆಂದ ಜಕ್ಕೊಂತಾ ||
ಕಡುವ ಕತ್ತಿ ಕೈಚೂರಿಗಳು ಹಿಡಿಯುವ ಕಂಜೀರ ಬಾಕಿ
ಪಿಸ್ತೂಲ ಸಿಟ್ಟಿನ ಬಂಟರು ಸಮಸ್ತಾ |
ಕಠಾರಿ ಬಿಲ್ಲು ಈಟಿ ಬಾಣ ದಿಟ್ಟತನದಲ್ಲಿಡುವ ಡಾಲು|
ಮ್ಯಾಗ ತೊಟ್ಟಾರ ಚಿಲಕತ್ತಾ||”11

ಹೀಗೆ ತಯ್ಯಾರಾದ ದಂಡಿನಲ್ಲಿ ಬಿಚ್ಚಗತ್ತಿ ಚೆನ್ನಪ್ಪಣ್ಣ, ಗಜವೀರ, ಕಡ್ಡಿಗುಡ್ಡ ಬಾಳಣ್ಣ, ದೊಡ್ಡ ಕಿಲ್ಲೇದ ಭೀಮಣ್ಣ, ಬೆಳವಡಿ ವಡ್ಡೆ ಎಲ್ಲಣ್ಣ ಮುಂತಾದವರು ಮುಖ್ಯರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರೆಲ್ಲರಿದ್ದ ರಾಯಣ್ಣನ ದಂಡು ಮೊದಲಿಗೆ ಸತ್ಯುಳ್ಳ ಸಿರಸಂಗಿ ಕಾಳವ್ವ ಮತ್ತು ಕಕ್ಕೇರಿ ಕರಿಯವ್ವನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಶಮಸಾರಗಡಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದರು. ಇವರ ಗದ್ದಲ ತಾಳಲಾರದೇ ಜನ ಊರನ್ನೇ ಬಿಟ್ಟರು. ಈ

ಸುದ್ದಿ ತಿಳಿದ ಸುಭೇದಾರ ಧಾರವಾಡ ಕಲೆಕ್ಷರನಿಗೆ ವರಧಿ ಒಪ್ಪಿಸುವನು.

ಈ ಬಿಕರ ಅನಾಹುತದಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ರಾಯಣ್ಣ ಯಾರೆಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಯಿತು. ಆಗ ಬ್ರಿಟಿಷ ಅಧಿಕಾರಿ ಐದನೂರು ಸೋದರ ಮಂದಿ, ಎರಡನೂರು ಕರಿಯ ಮಂದಿ ಕಳಿಸಿ ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ಸೆದೆ ಬಡಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವನು. ಆದರೆ ಈ ಸೈನಿಕರು ರಾಯಣ್ಣನ ದಂಡಿಗೆ ಸಿಕ್ಕು ತತ್ತರಿಸಿ ಹೋಯಿತು. ರಾಯಣ್ಣ ಅದೇ ಹುಮ್ಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಪಿರಂಗಿಯರನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಲ್ಲದಷ್ಟು ಕಡಿದು ಚೆಲ್ಲಿ ದಿಕ್ಕು ತಪ್ಪಿಸಿದರು. ಅದೇ ರಭಸದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಾಳ, ಹನಮಗಟ್ಟಾ, ತಾಳವಾಡ, ಕಾದರೊಳ್ಳಿ, ಹುನಸಿಕಟ್ಟಿ, ಗುಡಗೇರಿ, ಇಟಗಿ ಮುಂತಾದ ಉರುಗಳನ್ನು ಸದೆಬಡಿದರು. ಕೊನೆಗೆ ಚಮತ್ಕಾರದಿಂದ ಸಂಪಗಾವಿ ಕಚೇರಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ ಬೆಂಕಿ ಹಚ್ಚಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಕಿತ್ತೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ “ಅಂಜಬ್ಯಾಡಿ ಯಾವಾಕಿನ್ನ ಬರತಾಳ ನೋಡುನ” ಎಂದು ಧೈರ್ಯ ಕೊಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ರಾಯಣ್ಣನ ದಂಗೆಯನ್ನು ಹತ್ತಕ್ಕಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ಬ್ರಿಟಿಷರು, ನೇರವಾಗಿ ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ಎದುರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಮೋಸದಿಂದ ಸೆರೆ ಹಿಡಿಯಲು ಹೊಂಚು ಹಾಕುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಟ್ಟವರಿಗೆ ಬಹುಮಾನ ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಘೋಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸುದ್ದಿ ತಿಳಿದ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದ ವೆಂಕನಗೌಡ, ನಿಂಗನಗೌಡ ಮತ್ತು ಬಾಳನಾಯ್ಕ ಈ ಮೂರು ಜನ ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಡಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂರು ಜನ ತಮ್ಮ ಜೀವದ ಕಬರು ಬಿಟ್ಟು ಭಾವಶುದ್ಧ ಇರುವಂತೆ ನಟಿಸಿ ರಾಯಣ್ಣನ ದಂಡು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇಡೀ ನಾಡನ್ನು ಬಡಿದು ತರೋಣವೆಂದು ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ಹುರುದುಂಬಿಸಿದರು. ಈ ಕಪಟತನವನ್ನು ಅರಿಯದ ರಾಯಣ್ಣನ ದಂಡು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಕಡೆಗೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ಸಮಯ ಸಾಧಿಸಿ ಮೂರು ಜನ ಸೇರಿ ದಂಡನ್ನು ಮುಂದೆ ಕಳಿಸಿ ತಾವೂ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಹಿಂದೆ ಉಳಿದರು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ರಾಯಣ್ಣನಿಗೆ “ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಜಳಕ ಮಾಡಿ ಉಣ್ಣುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹೋಗೋಣವೆಂದರು” ಇವರ ಮಾತಿಗೆ ಮರುಳಾದ ರಾಯಣ್ಣ ಕತ್ತಿ ಇಟ್ಟು ಮೋಸ ಹೋದನು. ಜಳಕ ಮಾಡಿ ಚೆಡ್ಡಿ ಬಿಚ್ಚಬೇಕೆನ್ನುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಜನ ಸೇರಿ ಹಿಡಿದು ಹೊರಸಿನ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿ ಬಿಗಿದು ಕಟ್ಟಿದರು. ಆ ಹೊರಸನ್ನೇ ಹೊತ್ತು ತಂದು ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ಇಳಿಸಿದರು.

ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ನೋಡಿದ ಬ್ರಿಟಿಷ ಅಧಿಕಾರಿ, ಅವನ ಶೌರ್ಯ, ಸಾಹಸಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಕೊಲ್ಲಲು ಮನಸ್ಸು ಮಾಡದೇ ಮರುಗಿದನು. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿದ

ಮೂರು ಜನ ನಮ್ಮ ಜೀವಕ್ಕೆ ಅಪಾಯ ತಂದಿರಿ, ಮೊದಲು ನಮ್ಮನ್ನು ಕೊಂದು ಅವನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಅದನ್ನು ತಿಳಿದ ಅಧಿಕಾರಿ ಮುಂಬೈಗೆ ಪತ್ರ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪತ್ರಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ಬರುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಅಧಿಕಾರಿಯ ತಲೆ ತುಂಬಿ ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ನೇಣು ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ನೇಣಿಗೆ ಅಷ್ಟಣೆ ಕೊಟ್ಟ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಯೇ ಮರಗುತ್ತ ರಾಯಣ್ಣನ ಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಹತ್ತು ರೂಪಾಯಿ ಕೊಟ್ಟು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಈ ರೀತಿ ಲಾವಣಿಕಾರ ಲಾವಣಿಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ರಾಯಣ್ಣನ ಶೌರ್ಯ, ಸಾಹಸದ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ಮಣ್ಣು ಕೊಟ್ಟ ಸ್ಥಳದ ಮೇಲೆ ಗಿಡ ಬೆಳೆದು ಆ ಗಿಡದ ತುಂಬ ತೊಟ್ಟಿಲುಗಳು ತೂಗುತ್ತಿವೆ. “ಸತ್ಯವಂತನಾದ ರಾಯಣ್ಣನಿಗೆ ನಡೆದುಕೊಂಡರೆ ಕೊಡುವನು ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಪುತ್ರಸಂತಾನ” ಎಂದು ಆತನನ್ನು ದೇವರ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ.

“ರಾಮದುರ್ಗ ದುರಂತ” ಈ ಲಾವಣಿ ಕ್ರಿ. ಶ. 1940 ಮೇ 6 ರಂದು ರಾಮದುರ್ಗ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ದುರಂತವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕು 1940 ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಇದೇ ವೇಳೆಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯತೆ ದೇಶಾದ್ಯಂತ ಬಿರುಗಾಳಿಯಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು. ಈ ಭಾಗದ ಮೂವತ್ತೂರು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಜನರು ಪ್ರಜಾಸಂಘದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ವಿರುದ್ಧ ಚಳುವಳಿ ಹೂಡಿದರು. ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕೆಲವು ಕಪಟಿಗಳು ಚಳುವಳಿ ಮುರಿಯಲು ರಾಜನಿಗೆ ಇಲ್ಲ ಸಲ್ಲದ ಅಪವಾದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಪೋಲಿಸರನ್ನು ತರಿಸಿ ಚಳುವಳಿಗಾರರ ಮೇಲೆ ಲಾಟಿ ಚಾರ್ಜ್ ಮಾಡಿಸಿದರು. ಪೋಲಿಸರ ಹೊಡೆದಕ್ಕೆ ಜನರು ಅಲ್ಲೋಲಕಲ್ಲೋಲವಾದರು, ಸಿಕ್ಕ ಜನರನ್ನು ತಂದು ಚಾವಡಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದರು.

“ಊರ ಮನಿ ಬಿಟ್ಟ ಓಡಿದಾರೊ! ವಸ್ತಿ ಮಾಡ್ಯಾರೊ! ಪರಊರಿಗೆ ಹೋಗಿ!
ನಜರಿಗೆ ಬಿದ್ದವರನ್ನು ಓದ ಕಟ್ಟಾರ ಚಾವಡೀಗಿ||
ತಪ್ಪು ಇಲ್ಲದವರು ಕೆಲವರು | ಸಂಭಾವಿತ ಜನರು | ನಡೆಗಿ ಗಾಬರಿ ಆಗಿ
ಹುಲಿಬಾಯೊಳು ಕುರಿಮರಿ ಸಿಕ್ಕಾಂಗ ಆದೀತು ಹೋಗಿ||
ನೂರಾರು ಮಂದಿನ ಹಿಡದ | ಕೆಡವಿದಾರು ಬಡದ | ಸುಕ್ಕಿ ಗುದಮುರಗಿ
ನ್ಯಾಯ ಅನ್ಯಾಯ ವಿಚಾರ ಇಲ್ಲಾ ಜೋರ ವಾರಂಟ ಎಲ್ಲಾರಿಗಿ
ಅತ್ತಿ ತಪ್ಪ ಮಾಡಿದರ ಸೊಸಿ ಮ್ಯಾಲ | ಕೇಳಾವರ ಯ್ಯಾರ ಇಲ್ಲ ರಾಜರ ಕಡಿಗಿ
ಎಷ್ಟು ತಪ್ಪ ಇದ್ದರೇನ ಕಟ್ಟಿಗಚ್ಚವರಿಲ್ಲ ಹೋಗಿ||”12

ಈ ಕುರಿತು ದಾವರ ಕೋರ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆದರು ಸರಿಯಾದ ಸಾಕ್ಷಾಧಾರಗಳಿಲ್ಲದೆ ಮತ್ತು ಜನರ ಪರವಾಗಿ ಇರಬೇಕಾದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಮುಖಂಡರು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಬದಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಜಾಸಂಘದವರ ಮೇಲೆ ವಾರಂಟ ಆಗಿ ಜೈಲಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

“ಮುಖ್ಯ ಆರೋಪಿಗಳು ಹನ್ನೊಂದು ಮಂದಿಯೆಂದು ನಿಚ್ಚಿಸಿ
ಗಲ್ಲಿಗೆ ಏರಿಸುವ ಹುಕುಮ ಮಾಡ್ತಾರು
ಹಿಂಡಲಗಿ ಜೇಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದರು ।
ಆರೋಪಿಗಳ ಬಂಧು ಭಾಂಧವಾದಿಗಳಿಗೆ ಆದ ಸುದ್ದಿ ಕಳಿಸಿದರು
ಬೇದಗೊಳಿಸಿದರು॥”13

ಈ ಸುದ್ದಿ ಕೇಳಿದ ಜನರು ಜೈಲಿಗೆ ಬಂದು ಭಾರತಮಾತೆಯ ವೀರಪುತ್ರರ ಕೊನೆಯ ದರ್ಶನ ಪಡೆದರು. ಆರೋಪಿಗಳ ಪರವಾಗಿ ಬಸಪ್ಪ ಎಲಿಗಾರ ತಮ್ಮ ಭಟ್ಟಗಾಗಿ ಬಂದ ಜನರಿಗೆ “ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಂದ್ವ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ದೂರ ಮಾಡಿ ಒಂದೇ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಜಾತಿಭೇದ ಅಳಿಸಿ, ಸ್ಥಿರವಲ್ಲದ ಈ ದೇಹವನ್ನು ಅಳಿಸಿ ಶಾಂತಿಯಿಂದ ಮೋಕ್ಷ ಸಂಪಾದಿಸಿರಿ, ನಾವು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿದ್ದೇವೆ. ಸಂತೋಷದಿಂದ ಭಾರತಮಾತೆಗೆ ಜೀವದಾನ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ನಮಗಾಗಿ ಯಾರು ಅಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅತ್ತರೆ ಯಾವ ಲಾಭವೂ ಇಲ್ಲ. ನೀವು ಕೂಡ ಸಂತೋಷದಿಂದ ದೇಶಭಕ್ತರಾಗಿ ಹುತಾತ್ಮರ ಸತ್ಯ, ಅಹಿಂಸಾ ತತ್ವ ಪಾಲಿಸಿ ಚಳುವಳಿ ಮುಂದುವರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದರು.” ಅದೇ ರೀತಿ ಉಳಿದವರಲ್ಲಿ ಪರಮಜ್ಞಾನಿ ಹಿರೇಮಠ ಮಹಾಲಿಂಗಯ್ಯ, ಯೋಗಿಯಾದ ಜೋಗಿಯರ ಗಿರೆಪ್ಪ ಮತ್ತು ಹರಿಗೋಲ ಪತ್ರೇಪ್ಪ ಮುಂತಾದವರು ಬಂದವರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸಂತೋಷದ ನುಡಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಯಾರೂ ಭಾರತಮಾತೆಗೆ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲು ಹಿಂಜರಿಯಲಿಲ್ಲ.

“ಹತ್ತೊಂಬತ್ತೂರಾ ನಾಲ್ಕತ್ತನೇ ಇಸ್ವಿ
ಮೇ ತಿಂಗಳ 6ನೇ ತಾರೀಖು ಸೋಮವಾರ ಉದಯಕಿ
ಶಿಲುಬಿ ಏರಿದಾರ ಆರು ಮಂದಿ ಆ ಕಾಲಕ ।
ಜೀವದಾನ ನೀಡ್ತಾರ ದೇಶ ಉದ್ಧಾರಕಿ
ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರಿಗೆ ಬಂದ ಕೂರ ಗ್ರಹಣ ಹಿಡಿದ್ವಾಂಗ ।
ಘೋರ ದುಃಖ ಆತ ಕರ್ನಾಟಕಕಿ ಅನಿವಾರ್ಯ ಶೋಕ॥14
ಹೀಗೆ ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಸಂತೋಷದಿಂದ ಪ್ರಾಣ ಕೊಟ್ಟರು. ಸಂಸ್ಥಾನದ

ರಾಜೇಸಾಬರು ಪ್ರಜಾಪಾಲಕರೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು. ಕೆಲವು ದುಷ್ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ನಿರಪರಾಧಿಗಳನ್ನು ಅಪರಾಧಿಗಳೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ಈ ರೀತಿ ಇಡೀ ಲಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆಗಿಹೋದ ದುರಂತಮಯ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಣ್ಣು ಮುಂದೆ ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಹಿಡಿದಿಡಲಾಗಿದೆ.

ಫಲಿತಗಳು

1. ಕಿತ್ತೂರ ಕೋಟೆ ಲಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಂಪತ್ತು, ಮದ್ದು, ಗುಂಡು, ಕುದುರೆ, ಆನೆ, ಒಂಟೆ, ರತ್ನಾಭರಣ ಮತ್ತು ಸೈನ್ಯ ಮುಂತಾದ ಸರಕು ಸರಂಜಾಮು ಮತ್ತು ಗತವೈಭವವನ್ನು ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಹೊಸ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕಿತ್ತೂರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಮರು ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತವೆ.
2. ಕಿತ್ತೂರ ಚನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿ ಲಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟಿಷರ ನಡುವೆ 1824 ಡಿಸೆಂಬರ್ 2ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದ ವರ್ಣನೆ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚನ್ನಮ್ಮನ ಬಂಟನಾದ ಬಾಳಾಸಾಹೇಬ ಅಮಟೂರ ಬ್ರಿಟಿಷ ಅಧಿಕಾರಿ ಥ್ಯಾಕರೆ ರುಂಡ ಹಾರಿಸಿ ಕಿತ್ತೂರ ಅಗಸಿಗೆ ತಂದು ಕಟ್ಟಿರುವ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಇನ್ನುಳಿದ ಬ್ರಿಟಿಷ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಬ್ಲಾಕ್, ಇಲಿಯಟ್, ಸ್ಪೀವನ್ ಸನ್ ಮರಣ ಹೊಂದಿರುವ ವಿಷಯ ಕೂಡ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತೂರ ಚನ್ನಮ್ಮನ ಸಮಾಧಿ ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ಕಲ್ಮಠದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಗುಡಿ ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ಮಾಹಿತಿ ಕೂಡ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.
3. ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಲಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ದಿನ ಭತ್ತಪತಿ ಶಿವಾಜಿ ಜೊತೆಗೆ ಸತತವಾಗಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಮೆತ್ತಗ ಮಾಡಿರುವುದು, ಮುನ್ನೂರು ಇಪ್ಪತ್ತು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಒಡೆಯಳಾಗಿ ಪ್ರಥಮ ರಾಜಕಾರಿಣಿ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರಳಾಗಿದ್ದು ಮತ್ತು ಈ ವೀರಾಗ್ರಣಿಗಾಗಿ ವೀರಗಲ್ಲು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿರುವ ಮಾಹಿತಿ ಕೂಡ ದೊರೆಯುವುದು.
4. ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣ ಲಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ರಾಯಣ್ಣನ ದಂಡಿನಲ್ಲಿ ಬಿಚ್ಚಗತ್ತಿ ಚೆನ್ನಪ್ಪ, ಗಜವೀರ, ಕಡ್ಡಿಗುಡ್ಡ ಬಾಳಣ್ಣ, ದೊಡ್ಡ ಕಿಲ್ಲೇದ ಭೀಮಣ್ಣ, ಬೆಳವಡಿ

ವಡ್ಡ ಎಲ್ಲಣ್ಣ ಮುಂತಾದವರು ವೀರರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವರೆಲ್ಲರು ಸೇರಿ ಮೊದಲು ಸತ್ಯುಳ್ಳ ಸಿರಸಂಗಿ ಕಾಳವ್ವ ಮತ್ತು ಕಕ್ಕೇರಿ ಕರಿಯವ್ವನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಶಮಸಾರಗಡಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ ತದನಂತರ ಹಲಾಳ, ಹನಮಗಟ್ಟಾ, ತಾಳವಾಡ, ಕಾದರೊಳ್ಳಿ, ಹನಸಿಕಟ್ಟಿ, ಗುಡಗೇರಿ, ಇಟಗಿ ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳನ್ನು ಸದೆಬಡಿದರೆಂಬ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಹಿಡಿದು ಕೊಡಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದವರಲ್ಲಿ ವೆಂಕನಗೌಡ, ನಿಂಗನಗೌಡ ಮುಖ್ಯರಾದವರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರ ಜೊತೆಗೆ ಬಾಳನಾಯನು ಇದ್ದನೆಂಬುದು ಈ ಲಾವಣಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಲು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿರುವ ಬ್ರಿಟಿಷ ಅಧಿಕಾರಿಯೇ ಮರಗುತ್ತ ಅವನ ಶವಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಹತ್ತು ರೂಪಾಯಿ ಕೊಟ್ಟು ಕಳುಹಿಸುವ ಮಾಹಿತಿ ಕೂಡ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

5. ರಾಮದುರ್ಗ ದುರಂತ ಲಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಈ ದುರಂತ ನಡೆದದ್ದು 1940 ಮೇ 6 ರಂದು ಎಂಬ ನಿಖರವಾದ ಮಾಹಿತಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಜಾಸಾಹೇಬರು ಪ್ರಜಾಪಾಲರೆಂದು ಹೆಸರು ಮಾಡಿದ್ದರು. ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕೆಲವು ಕಪಟಿಗಳು ನೀಡಿದ ಸುಳ್ಳು ಮಾಹಿತಿಯಿಂದ ನಿರಪರಾಧಿಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಅಪರಾಧಿಗಳೆಂದು ದಾವರ ಕೋರ್ಟ್ ಆದೇಶ ಮಾಡಿತ್ತು. ಈ ಆದೇಶದಂತೆ ಪ್ರಜಾಸಂಘದ ಬಸಪ್ಪ ಎಲಿಗಾರ, ಹಿರೇಮಠ ಮಹಾಲಿಂಗಯ್ಯ, ಜೋಗಿಯರ ಗಿರಪ್ಪ ಮತ್ತು ಹರಿಗೋಲ ಪತ್ರಪ್ಪ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಆರು ಜನ ಅಮಾಯಕರು ಗಲ್ಲಿಗೇರ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ದುರಂತದ ಒಟ್ಟು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಲಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಒಟ್ಟು ಲಾವಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರ ಕೋಟೆ, ಕಿತ್ತೂರ ಚನ್ನಮ್ಮ, ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ, ರಾಯಣ್ಣ ಮತ್ತು ರಾಮದುರ್ಗ ದುರಂತ ಮುಂತಾದ ಲಾವಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಘಟನೆಗಳು ನಡೆದು ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಆ ಘಟನೆಗಳು ಜನರ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ದೂರವಾಗುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಜನರಿಂದ ಜನಪದ ಕಥೆ, ಹಾಡಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದಿರುತ್ತವೆ. ಇವು ಯಾವುದೇ ಉತ್ತೇಜ್ಜೆ ಅಥವಾ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ದೂರವಾದ ಅಂಶಗಳು ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಜನಪದರು ಕೂಡ ತಮಗೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಂಡದನ್ನು ಯತಾ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಆಯಾ ಘಟನೆಗಳ ಇತಿಹಾಸ ಅಥವಾ ಚರಿತ್ರೆಯ ರಚನೆಗೆ ಶಿಷ್ಟ

ಅಥವಾ ಮುದ್ರಿತ ದಾಖಲೆಗಳಿಗಿಂತ ಮಹತ್ವದ ಆಕರ ಸಾಮಗೀಯಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಗ್ರಂಥಸೂಚಿ:

1. ಡಾ. ಬಿ. ಎಸ್. ಭಜಂತ್ರಿ ಹುಲಕುದದ ಲಾವಣಿ ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಪು-40.
2. ಡಾ. ರಾ. ಯ. ಧಾರವಾಡಕರ: ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಉದಯಕಾಲ, ಪು-60.
3. ಭೀಮಕವಿ 'ಕಿತ್ತೂರ ಕೋಟೆ': ಸರ್ವೋದಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳು, ಪು-49.
4. ಭೀಮಕವಿ 'ಕಿತ್ತೂರ ಚನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿ': ಸರ್ವೋದಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳು, ಪು-57.
5. ಭೀಮಕವಿ 'ಕಿತ್ತೂರ ಚನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿ': ಸರ್ವೋದಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳು, ಪು-57.
6. ಭೀಮಕವಿ 'ಕಿತ್ತೂರ ಕೋಟೆ': ಸರ್ವೋದಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳು, ಪು-51.
7. ಕಂದಭೀಮಕವಿ 'ಕಿತ್ತೂರ ಚನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿ': ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಗೀ ಗೀ ಪದಗಳು, ಪು-22.
8. ಭೀಮಕವಿ 'ಕಿತ್ತೂರ ಚನ್ನಮ್ಮ': ಸರ್ವೋದಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳು, ಪು-59.
9. ಭೀಮಕವಿ 'ಕಿತ್ತೂರ ಚನ್ನಮ್ಮ': ಸರ್ವೋದಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳು, ಪು-60.
10. ಭೀಮಕವಿ 'ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ': ಸರ್ವೋದಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳು, ಪು-63.
11. ಭೀಮಕವಿ 'ಶೂರ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣ': ಸರ್ವೋದಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳು, ಪು-65.
12. ಶಿವಲಿಂಗಕವಿ 'ರಾಮದುರ್ಗ ದುರಂತ'(ಸಂ) ಧುಂಡಿರಾಜ ಲಿಮಯೆ, ಕನ್ನಡ ಗೀಗೀ ಪದಗಳು, ಪು-81.
13. ಶಿವಲಿಂಗಕವಿ 'ರಾಮದುರ್ಗ ದುರಂತ'(ಸಂ) ಧುಂಡಿರಾಜ ಲಿಮಯೆ, ಕನ್ನಡ ಗೀಗೀ ಪದಗಳು, ಪು-82.
14. ಶಿವಲಿಂಗಕವಿ 'ರಾಮದುರ್ಗ ದುರಂತ'(ಸಂ) ಧುಂಡಿರಾಜ ಲಿಮಯೆ, ಕನ್ನಡ ಗೀಗೀ ಪದಗಳು, ಪು-85.